

ДІАЛОГ МІЖ АВТОРОМ І ЧИТАЧЕМ У СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ПСИХОСЕМАНТИЧНА ТА РЕЦЕПТИВНА ПРОБЛЕМА

У статті здійснено аналіз основних гіпотез і методологічних досліджень поняття читацької рефлексії; виокремлено специфічні прикмети розуміння сучасного українського тексту. Визначається питання функціонування та реценції аналітичних та інтерпретаційних підходів. Детально вивчається алгоритм дії інтерпретаційних технік, котрі полягають в глибинному осмисленні прочитаного тексту. Вказано на радикальну зміну парадигми авторських і читацьких стратегій у ХХ – ХХІ столітті, що актуалізує проблему реценції багатовекторного тексту, проблему погодженості читача й тексту. Виокремлено також аксіоми діалогу між сучасним автором (Є. Пашковський) і читачем: відкритість і множинність інтерпретацій; символічність художнього тексту; рівноправність трьох учасників інтерпретації: Автор, Текст, Читач, ускладненість наративу тощо. Кульмінаційною частиною студії є вказівка на те, що таке письмо зумовлює новий тип читання, це має виявляти сітку багатаспектних взаємостосунків між різними суб'єктами, можливість багатократного повернення до тексту. Висновується думка, що перше читання текстів зі складною мозаїчною структурою – це звичайне, «лінійне» читання явного смислу, однак потім постає потреба в «симптоматичному» читанні, яке «витягує» приховані смисли, розширює горизонти творчої уяви.

Ключові слова: читання; сприйняття; розуміння; «лінійне» читання, «симптоматичне» читання; авторефлексія; наратив; ризоматичне письмо.

Постановка проблеми. Поняття читання й розуміння художнього тексту є актуальним питанням сьогочасної гуманітарної науки. Сучасний читач-реципієнт настільки занурений у круговерть інформаційного хаосу, що важко розуміє інколи звичні речі, а ще гірше – піддається інформаційному обману та маніпуляції. Тож постає питання про т. зв. «лінгвістичну тривогу». Науковці стверджують, що значення, яке ми надаємо словам, є цілком довільними й підтримуються лише певною традицією. Є постійний страх людини, яка говорить, залишитись не зрозумілою зовсім або ж неправильно зрозумілою. Культуролог Пітер Баррі відзначає, що коли нам потрібно написати лист до банку, есе, познайомитися з кимось на вечірці чи висловити співчуття, в таких випадках ми майже відчуваємо острах, що мова може висловити те, чого не мали на увазі, або справить помилкове враження, або виявить нашу байдужість, невпевненість, експресивність тощо. Навіть за вживанням висловів на зразок «якщо ти розумієш, про що я» чи «так би мовити» криється те ж переживання, що ми часто не контролюємо систему мови [1, с.68].

Якщо говорити про читання та інтерпретацію сучасних текстів, то ця проблема є досить актуальною в аспекті діалогу між автором і читачем. Відомо, що модернізм першої третини ХХ століття відкинув такі магістральні принципи, як гармонія в музиці, хронологічна послідовність в оповіді й зображення видимого світу в мистецтві. Мова в сучасному мистецтві часто не відображає чи не виражає наш світ, а створює власний, паралельний всесвіт або віртуальну реальність. Так, сучасний текст створює відчуття роз'єднаності, виникає враження, що текст ніби втягнутий у «громадянську війну» із самим собою. Звісно, такий текст вимагає підготовленого читача, який не спрощено розумітиме зміст і форму твору, його завдання, бачитиме приховані підтексти. Тому проблема діалогу автора і читача на сьогодні є вельми актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри різновекторну ситуацію в сучасному літературознавстві та прагнення сучасних науковців осягнути комплекс підходів до питання розуміння літературного твору, все нині маємо певну невизна-

ченість цих понять. Зокрема, загально визнаними є підходи до розуміння діалогу між автором і читачем, інтерпретації літературного твору загалом у Ю. Коваліва, П. Білоуса, Н. Астрахан, С. Квіта, М. Зубрицької, Н. Зборовської, П. Іванишина та ін. У дослідженнях науковців, попри добротну теоретичну основу, проводиться загальна наукова обсервація читання та розуміння текстів літератури. Саме ж питання психосемантики діалогу між конкретним автором і читачем у дослідженнях є проблематичним, оскільки не існує єдино визнаної наукової концепції, на яку б орієнтувалися сучасні літературознавці. Спробуємо докладніше розглянути сутність понять на основі сучасного українського тексту.

Мета статті – дослідити гіпотези й методологічні підходи до поняття читання і розуміння ускладнених сучасних літературних творів.

Виклад основного матеріалу. Питання глобалізаційних процесів в аспекті комунікації є на сьогодні досить актуальним. ХХ сторіччя з його інформаційним бумом не тільки трансформувало й урізноманітнювало форми літературних конвенцій і комунікацій, а й призвело до радикальної зміни парадигми авторських і читацьких стратегій. Перенасиченість індивідуальної свідомості історією наприкінці ХХ століття спровокувало актуалізацію проблеми рецепції багатовекторного тексту, поставило в епіцентр інтелектуально-наукову візію ускладненого рівня свідомості читача-реципієнта, проблему погодженості читача й тексту. М.Зубрицька відзначає, що *«мозаїчність, фрагментарність, композиційна деструкція, монтажність сюжету, екранність уяви, які запанували в літературі ХХ сторіччя, стали свідченням докорінних змін не лише в літературному процесі, а й передусім у виборі читача як елемента авторської стратегії та врізноманітнених текстуальних технологій»* [2, с.36]. Ми знаємо, що художній текст – це знакова система, покликана, з одного боку, матеріалізувати авторський твір, а з іншого, сприяти постанню в уяві реципієнта читацького твору. Іноді художній твір, в тій чи іншій мірі, поєднує два макрорівні: текстуальний (або актуальний) та підтекстовий (або потенційний). Власне,

підтекст (чи затекст) виражає прихований, неявний смисл висловлювання (у цьому зв'язку говорять ще про імпліцитний смисл), на відміну від тексту, що демонструє відкритий, експліцитний смисл. Підтекст виникає завдяки конотації – здатності мовних одиниць виражати, крім основного значення, ще й додаткові (семантичні, стилістичні, емоційно-експресивні), внаслідок деформації прямого змісту словесних значень під впливом контексту і позамовних факторів – відтворюваної ситуації, позиції мовця, його комунікативної мети [2].

Важливо те, що українська література останніх десятиліть відзначається появою художніх текстів, які свідчать про активний пошук митцями нових тем, засобів виразності, жанрових модифікацій задля того, щоб показати глобальні проблеми сучасного світу, екзистенцію людини під час тотальних змін (М. Дочинець, В. Лис, С. Андрухович, Г. Пагутяк, С. Жадан, Ю. Винничук та ін.). Сучасний український культурний простір дещо хаотично, але наполегливо перетворює той філософський, мистецький, соціальний досвід, який засвоювала європейська культура протягом ХХ століття, на свій, самостійно пережитий та глибоко усвідомлений. Останні роки в українській літературі присвячені, як відзначає Я.Поліщук, *«дедалі більшому й глибшому переживанню-осмисленню глибинного конфлікту між високими мріями і реальною дійсністю, між патріотичною жертовністю і спекуляціями на цю тему, з'ясування джерел цього конфлікту й пошуку можливих шляхів його вирішення на рівні індивідуального самоотожднення зі світом. Сьогодні, незважаючи інколи на розпач і депресію, формується нова система ціннісних установок, здатних відновити втрачену літературою рівновагу, відбувається самоідентифікація літератури в новій соціальній ситуації»* [3, с.34].

Українське часто усвідомлюється як маргінальне, витіснене з буття, а тому цей зсув українського стає основою творчого бунту, визначає стилістику і тональність творів. А це, звичайно ж, породжує проблему розуміння сучасної художньої літератури з глибинними підтекстами, асоціативними пластами, експериментами з художньою формою та мовою тощо.

Скажімо, цікавими в цьому аспекті є тексти письменника-дев'яностівця Євгена Пашковського. Його проза й особистість у свій час здобули неоднозначну оцінку літературознавців та критиків. П.Загребельний відзначив, що Пашковський – один із найталановитіших письменників не тільки в Україні, а й у цілій Європі. Його називали «справжнім модерністом» (О.Яровий, К.Москалець, В.Чепурний та ін.). За словами В.Терлецького, він *«має дар спостерігача за найпотаємнішими порухами суспільного інакомисля, отож у громадянсько-художньому житті нової літературної епохи йому належатиме одна з провідних ролей»* [4, с.6]. Справді, проза письменника («Свято», «Вовча зоря», «Безодня», «Осінь для ангела», «Щоденний жезл») стала результатом бунтарської рефлексії над проблемами сучасного національного простору, вписаного в контекст сучасної цивілізації, над тотальною безпритульністю людини, над спрагою єдності зі світом. Власне, можна констатувати, що текстами Є.Пашковського утверджується національне світовідчуття, обумовлене проблемами абсурдності буття сучасної людини у світі, пов'язаними з процесом загальнолюдського масштабу як знеціненням індивідуальності. Творчий талант Є. Пашковського формувався тоді, коли знову «почали проступати реальні проблеми реальної України», оскільки основними проблемами буття нації став перехід від «закритого» стану суспільства до «відкритого», постколоніального, хоча актуальною і до цього часу залишається ймовірність нового колоніалізму, яка породжує культурницький критицизм, пошуки нового статусу літератури, митця, нації загалом. Травми колоніалізму в мистецькій уяві автора породжують абсолютне заперечення, вигнанню піддається реальність в цілому, особливо автор жорстокий і немилосердний до міста як апокаліптичного знаку. Є.Пашковський у своїх есе, рефлексуючи над проблемою сучасного письменства, зазначає, що мета його – *«традиційна, чесна: зміцнити людське серце, остерегти від самозгуб», а письменник має нагадувати про «спорідненість, мову милосердя, про властиві людині пристрасті, помилки, сумніви, страх і відчай; про люту оману ідеологій, про те, що за кожним випробуванням*

зорить призначення і разом зі свободою громадянин вдихає обов'язок *дбати про ближніх і вітчизну*» [5, с.6]. Сповідуючи таку традиційну мету, письменник пропонує власний стиль, розвінчання аморального світу, котрий є «суцільною могилою від моря до моря», «гангренозною, загакебешненою країною». Такий погляд автора «Свята», «Бездні», «Щоденного жезлу» змушує читача відчувати «демонічний холод епохи без Бога», де людина втрачена у просторі й часі, в собі, її екзистенція невизначена й абсурдна.

Є. Пашковський пропонує ускладнені акти самозаглиблення, пошук «археології» бунтівної суб'єктивності на основі власного досвіду та відчуття трагізму виродження власної нації (духовна злиденність, соціально-економічний хаос, відсутність національно-державницького соціуму), що, відповідно, впливає на «індивідуальну мовну політику» письменника, а тому змістовий чинник долається експресією, надзвичайно ускладненим синтаксисом. Індивідуальному стилю письменника загалом притаманні мовностильове новаторство, асоціативне письмо, неологізми, асоціативно-метафоричні ряди, деструкція нарративного потоку, монологізація мовлення персонажної сфери, ризоматичність письма тощо.

Спраглий до єдності дух прагне розділити цю єдність з читачем, але вона є проблематичною. Тексти Є.Пашковського важкі для читання, оскільки на перешкоді реципієнтові постає мовленнєва навала: роман-повчання стоїть на межі мистецтва й проповіді, врешті досягається не єдність, а тотальність реальності. Основною перешкодою для сприймання прози Є.Пашковського є, на думку С.Квіта, проблема стилю: *«Стиль або впускає його (читача) до твору, або так і залишає біля порогу»* [7, с.58]. Відбір негативних елементів реальності обумовлює характер художності, згідно з якою автор не володіє собою, чуття міри йому зраджує, стаючи клубком «нервів і пристрастей»: *«Є.Пашковський – це поліфонія, але поліфонія його. Воно ремствує, обурюється, захоплюється, зізнається у заповітному, харкає кров'ю, зводить порохунки, корчить від болю, знемагає і торжествує»* [7, с.142]. Так, єдність світу зводиться до тотальності ворожої

реальності, яка підкоряється логіці нігілізму, скочуючись часом до пропагандистської літератури.

Схожими психосемантичними моделями читацької рефлексії відзначаються також тексти В. Медведя, М. Воробйова, Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, С. Жадана, Л. Дереша, Т. Прохаська, Т. Малярчук та ін. За умови доброї поінформованості читача такі тексти спонукають до глибоких роздумів і рефлексій, але на перепоні цьому часто постає надзвичайна невротична напруга тексту (як-от, у «Щоденному жезлі» Є.Пашковського, «Крові по соломі» В.Медвідя, «Сталінці» О.Ульяненка, «Ворошиловграді» С.Жадана). Перенасиченість емоційна створює проблему довіри. Критики стверджують, що про такі твори багато говорять, але мало хто його читає. Проте рецептивну проблему творів не можна пов'язувати тільки з авторськими дидактичними інтенціями. *«Це явище, – пише С.Квіт, – слід розглядати як нормальну реакцію мистецтва на дійсність у розрізі подразник – рефлекс, питання – відповідь, художній матеріал – літературний твір. Його проза є реакцією в рамках української традиції абсолютності слова й відповідальності за висловлене»* [7, с.142]. Адже в кінці ХХ – поч. ХХІ ст. з'являється нова візійність тексту, котра ґрунтується на вихідній тезі: текст – це антисвіт, а тому цілісність тексту раптово розпалась на різні дискурсивні практики, стали характерними фрагментарність і синтетичність, що відтворювали поліморфічність і хаотичність світу, в нашому випадку – постчорнобильського світу. Тому така проза – це не так рефлексія над світом, як авторефлексія з приводу невлаштованості національного суб'єкта у світі. Тут простір художньої дійсності стає простором бажання, що виконує дві стратегічні функції: з одного боку, бути активним учасником сучасної дійсності, а з іншого, – визволитися від сучасного світу, віднайти для себе простір у метафізичному, позаісторичному вимірі. Це зумовило новий тип читання, що мав виявляти сітку багатогранних взаємостосунків між різними суб'єктами, можливість багатократного повернення до тексту. Перше читання текстів зі складною мозаїчною структурою – це звичайне, «лінійне» читання явно-

го смислу, однак потім постає потреба в «симптоматичному» читанні, яке «втягає» приховані смисли. «Щоб увійти у цю книгу, – пише В. Базилевський про книгу Є. Пашковського, – потрібні вольові зусилля. Свідомість чинить опір строка-тості матеріалу, його мінливості, мерехтінню, текучості, вхопитися немає за що, рятівні абзаци відсутні. З досадою жбурляєш раз, вдруге і втретє цей абияк виданий том, але щось тримає тебе на гачку, змушує знову повертатися знову і раптом – о диво! – з натугою подолавши добрячу сотню сторінок, відчуваєш – зусилля немарні, тобі віддячується. Це наркотична проза високого рівня відвертості. Проза відверта до зухвалості. До втрати чуття міри. Щоб зрозуміти її, потрібна відстороненість від будь-яких подразників. Зовнішніх і внутрішніх. Потрібен стан зосередженості» [8, с.6]. Тобто мова йде про характерну тут розщепленість письма, коли від читача вимагаються духовні зусилля – дошукатися концептуального змістового вістря, навколо якого цей текст збирається.

М.Кодак відзначав, що «графічна щільність, відсутність уступів і ослаблене пунктуаційне синтагмування “тексту” Пашковського не дають читачеві передиху, необхідного навіть при читанні очима. Тут уже перед філологічним завданням – синтаксичною розборкою не розібраного автором тексту – постає читач. Але на цьому шляху читачеві доведеться не раз повертатися в перечитування, аби розрізнити, де починається-закінчується фраза та кому належить репліка, що спричиняється до ефекту фахової рецепції як єдино можливого способу осягнення змісту – шляхом аналітичного, у спеціальних філологічних зосередженнях (відволіканнях від змісту) здобутого опрозорення форми» [9, с.23]. Цю стилістику можна означити як літописне мовлення, оскільки факт дійсності тут експресивно тлумачиться, оскільки є завданням письменника і полягає воно в тому, щоб повернути увагу до фактажу.

Щоб читати й розуміти такі твори, потрібно усвідомити, чому форма переважає над змістом. Із цього приводу В.Єшкілев пише, що «між читачем і автором цього тексту

виникає проблема апіорного непорозуміння. Читач питає: «Навіщо він так пише?» [6, с.12]. Часто письменники формально входять у контекст постмодерністської деструкції, але ідеологічно залишаються в межах роману-проповіді, роману-повчання (В.Медвідь, С.Процюк, О.Забужко). Авторефлексія набуває агресивності, оскільки автори переживають тотальну байдужість світу, що й викликає оголену ворожість, «страх-смерті-у-світі», породжує розщеплення світу тексту. Є.Пашковський, як і всі його колеги-дев'яностівці (чи не вперше в українській літературі), презентують, на думку критиків, особливий тип світоглядної периферійності – безпритульність «людини мовного гето». Цей тип української безпритульності передбачає бунтарську позицію. Адже *«гето – особлива периферія. Воно упосліджене не віддаленістю від панівного центру чи за родовою ознакою, а тільки знаком (нормативним текстом). Тому мешканець гето намагається подолати свою упослідженість зміною пріоритету цінності, себто інсталяцією пренормативного і водночас постнормативного гіпертексту, що повсякчас вивищувала мешканця гето, як представника обраного народу над творцями нормативних знаків»* [10, с.184]. Українське усвідомлюється як маргінальне, витіснене з буття, а тому цей зсув українського стає основою творчого бунту, визначає стилістику й тональність творів 1990-2000-х років.

Висновки. Отже, такі тексти не «зачиняють двері» перед світом (Є.Баран), а навпаки, «відчиняють» їх світу. Мовленнєва «атака» сучасного письма створює враження невичерпної сили, що утверджується як закон нового оптимістичного стилю буття української літератури на сучасному песимістичному порубіжжі. Відтак подібні ускладнені тексти дозволяють відчутти істинне Слово, зрозуміти його психосемантичну глибину й неоднозначність. Автор у такий спосіб вписується в контекст сучасної світової літератури, в якій поглиблена письменницька саморефлексія є надзвичайно важливою, оскільки намагається «виховати» нового читача-мисленника, позбавленого стереотипів і примітиву сприймання художньо-словесної творчості, так званого «кліпового» мислення. Такі моменти

відображають ситуацію в літературі у ХХІ століття: продукт праці письменника перестає бути його духовною власністю, відчужується і починає виражати інший смисл, аніж у нього вклав митець, текст фетишизується, протиставляється творчості і стає об'єктом читацької множинної інтерпретації.

Список використаних джерел:

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Київ, 2008. 360с.
2. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен. Львів: Літопис, 2004. 352 с.
3. Поліщук Я. Реактивність літератури. Київ : Академвидав, 2016. 192 с.
4. Терлецький В. Спроба препарування сучасної української прози. Літературна Україна. 2002. 10 жовтня. С.6.
5. Пашковський Є. Слово й самотність : есей, виголошений перед студентами Києво-Могилянської академії. Літературна Україна. 2001. 19 липня. С.6.
6. Єшкілев В. Сучасна українська проза – 2: боцмани дискурсивних барж. Форма(р)т. 2002. №1. С.9 – 14.
7. Квіт С. Євген Пашковський. Основи герменевтики: навч. посіб. К.: КМ-Академія, 2003. С.141 – 147.
8. Базилевський В. Вижити і написати. Про “Щоденний жезл” Євгена Пашковського. Літературна Україна. 2000. 7 грудня. С.6.
9. Кодак М. Душа під вантажем доби. Про сучасну прозу, здебільше молоду. Дніпро. 1997. № 3 – 4. С.21 – 24.
10. Гавласа Л. “Щоденний жезл”: постмодернізм як невма. Літературно-критичний незалежний часопис “І”. 2002. № 8. С.184 – 200.

Summary. Vertyporokh O. Dialogue between the author and the reader in the modern literary text: a psychosemantic and receptive problem. Introduction.

The article deals with the problem of dialogue between the author and the reader in the modern text as a psychosemantic and receptive field. The attention is paid to the concept of reader reflection; specific signs of understanding of the contemporary Ukrainian text are singled out. The question of functioning and reception of analytical and interpretative approaches is determined. The algorithm of modern analytical and interpretation methods consisting in deep comprehension of the read text is studied in detail.

The radical transformation of the paradigm of author's and reader's strategies in the 20th and 21st centuries actualizing the problem of reception of multi-vector text and the problem of reader and text coherence is pointed.

The purpose is to study hypotheses and methodological approaches to the concept of reading and understanding of complicated modern literary works.

The culture-historical, hermeneutical and phenomenological methods are used.

Results. *The analysis of new trends of the modern Ukrainian cultural space transforming the European philosophical, artistic and social skills into its own independently experienced and deeply conscious is realized. Attention is paid to the fact that such tendencies produce specific features of the contemporary fiction with deep subtexts, associative strata, experiments with literary form and language, etc. In this case, the axioms of dialogue between the contemporary author (Ye. Pashkovsky) and the reader such as the principle of equality of interpretations, psychosemantic symbolism of the national literary text, equality of Author, Text, Reader as three participants of the interpretation, complication of the narrative, etc. are also singled out. It is pointed out that such texts are complicated by acts of self-immolation, the search for "archeology" of rebellious subjectivity on the basis of own experience and a sense of tragedy of the existence of own nation which affects the writer's "individual linguistic policy", and therefore the content factor is overcome by the expression and extremely complicated syntax. The author analyzes the individual style of the writer and its general characteristic features such as language and style innovations, associative writing, neologisms, metaphoric associative series, destruction of the narrative stream, monologization of speech of the character sphere, rizomatic writing, etc.*

Originality. *The research attempt of the complex study of literary interpretation of modern texts and its features is realized.*

Conclusion. *The complicated writing of the contemporary literary stream determines a new type of reading which has revealing a grid of multidimensional interactions between dif-*

ferent subjects, the possibility of a multiple return to the text. It's concluded that the first reading of the texts with complex mosaic structure is the usual, "linear" reading of explicit meaning, but then the need for "symptomatic" reading which "extracts" hidden meanings, expands the horizons of creative imagination appears.

Keywords: *reading, perception, understanding, "linear" reading, "symptomatic" reading, autoreflexion, narrative, rhizomatic writing.*

Одержано редакцією – 5.10.2018 р.

Прийнято до публікації – 22.10.2018 р.